

הרב נפתלי הסופר

ירושלים

ואלה המלכים –

היחס של ספרי מלכים ודברי הימים למלכי יהודה

פתיחה

בגיליון האחרון¹ התפרסם מאמרו המצוין של הרב יוסף מיכאל יוסקוביץ שליט"א², בו הוא מעיר בתוך דבריו, כי בעוד ספר מלכים מתייחס לרחבעם ואביה בנו כרשעים גמורים, הרי שבדברי-הימים אביה מתואר כמלך שנאמן לאלוקיו.

אוסף לכך את הסתירה המובהקת שהציג הרב יוסקוביץ במאמרו אשתקד³ באשר לצדקיהו המלך. כאשר הנביא כותב במפורש שעשה הרע בעיני ה', ואילו חז"ל מאריכים בצדקותו, ומעמידים את חטאו בכך שלא מיחה בבני דורו הרשעים.

מתוך כך עלה בליבי להתבונן בתיאור צדקותם או להיפך של המלכים בספר מלכים ובספר דברי הימים. מהתבוננות מעמיקה בלשון הנביא עולה, כי בניגוד לרושם הראשוני שעלול להתקבל, אין רק מלכים רשעים העושים את הרע בעיני ה', ולעומת זאת צדיקים שעושים את הישר בעיני ה', אלא כל מלך מקבל ציון שונה, הן בתיאור המדויק של מעשיו [לדוגמא: ויעש הרע בעיני ה'], הן בייחוס [לדוגמא: כאשר עשו אבותיו], והן ברקע הכללי של הפרשה.

נתחיל במקרים הפשוטים, ואתמקד כעת רק במלכי יהודה.

רוב מלכי יהודה

על המלך אסא כותב הנביא⁴: "ויעש אסא הישר בעיני ה'". הכתוב גם מיחס את צדקותו: "כדוד אביו", ובהמשך הפסוקים מתואר בצורה מפורטת מהי אותה עשייה הטובה בעיני ה', כאשר הכתוב מתאר היאך הסיר מהארץ את הגילולים⁵.

כך כותב הנביא גם על יהושפט בנו (מלכים-א כב, מג): "וילך בכל דרך אסא אביו לא סר ממנו, לעשות הישר בעיני ה'". הנביא כותב שעשה הישר בעיני ה', מוסיף שהיה זה כאסא אביו, ולאחר מכן הנביא מציין את הדברים בהם לא היה שלם.

¹ גליון י"ג, אב תש"פ

² מאמר "פרוזדאות ירבעם".

³ גליון ח', אב תשע"ט מאמר "צדקת צדקיהו – בין פשט לדרש".

⁴ השתדלתי לציין כמה שיותר מקורות, אך מפאת דחיקת הזמן לא לכלל פסוק המובא כאן מצוין מקורו, אך ניתן למוצאו בנקל בתולדות כל מלך ומלך. אם לא צוין בפירושאחרת הרי שהציטוט לקוח מספר מלכים.

⁵ מלכים-א פרק טו

לעומת זאת אצל המלך יהורם בן יהושפט, הנביא כותב (מלכים-ב ח, יח): "וילך בדרך מלכי ישראל... ויעש הרע בעיני ה'". ודפוס דומה יש אצל אחזיהו⁶.

גם אצל יהואש⁷, אמציהו⁸, עזריה⁹, ויותם¹⁰, הנביא מתאר שעשו הישר בעיני ה', כאשר אצל יהואש מצוין שעשה כאשר לימדו יהוידע הכהן, ואילו בשלושת האחרים מצוין שעשו הישר בעיני ה' כאביהם.

לאחר מכן כתוב על אחז שלא עשה הישר בעיני ה' כדוד אביו¹¹, אלא הלך בדרך מלכי ישראל¹², ואילו על חזקיהו בנו כתוב שעשה הישר בעיני ה' כדוד אביו¹³. מנשה בנו שוב עושה הרע בעיני ה', והפסוק מתאר בפירוט את חטאותיו¹⁴, ויאשיהו בנו (מלכים-ב כב): "ויעש הישר בעיני ה', וילך בכל דרך דוד אביו".

בכל שנים עשר המלכים האלו, ברור מהקשר הפסוקים שהתיאור למעשיהם אם היו ישרים בעיני ה' או לא, הוא בעיקר בהקשר היחס לעבודה זרה וביעורה. הדבר ניכר מהערות על יחוס המעשים [כאשר עשו מלכי ישראל], וכן מהסתייגויות מסוימות [רק לא הסיר הבמות]. תיאורים דומים יש גם בדברי הימים על כל מלכים אלו.

לעומת זאת אצל שני המלכים הראשונים של מלכות יהודה, ואצל המלכים האחרונים, תיאור מעשיהם כבר אינו פשוט על כך. ונפתח בראשונים.

רחבעם ואבים

רחבעם אמנם אינו מתואר בפסוקים כמלך צדיק, אך מהתבוננות בפסוקים נראה, כי שונה עד מאד תיאורו מתיאור המלכים הרשעים. הנביא פותח (מלכים-א יד, כא): "ורחבעם בן שלמה מלך ביהודה... ויעש יהודה הרע בעיני ה'". לפתע באופן חריג הנביא אינו מציין את מעשיו של המלך, אלא את מעשיו של עמו. כך גם המשך הפסוקים מתאר את רשעותם של בני יהודה, בלי לאזכר כלל את המלך.

בספר דברי הימים יש יריעה רחבה יותר, כאשר מתואר כי "כחזקתו עזב את תורת ה', וכל ישראל עמו". נראה היה שהכתוב מאשימו שעזיבתו את התורה דרדרה את מצב דורו, אך מהפסוקים במלכים נשמע שעזיבתו את התורה הייתה בהשפעת מצב דורו הרעוע, עד שהנביא

⁶ מלכים-ב ח, כז

⁷ מלכים-ב יב

⁸ מלכים-ב יד

⁹ מלכים-ב טו

¹⁰ מלכים-ב טו, לד

¹¹ למרות שחטאות אחז מתוארות בפסוקים באריכות הנביא נמנע מלכתוב עליו את המילים "ויעש הרע בעיני ה'", וצ"ע.

¹² מלכים-ב טז

¹³ מלכים-ב יח, ג

¹⁴ מלכים-ב כא

אינו מזכיר כלל את המלך לגנאי. לפי זה קריאת הפסוק תהיה שכחוקתו עזב את תורת ה' כיוון ש"כל ישראל עמו", המלך נכנע לרחשי העם שרצו לעזוב את התורה.

מיד לאחר מכן מתאר הספר את חזרתו של רחבעם בתשובה, בעקבות כיבוש ירושלים בידי שישק מלך מצרים. גם שם בולט איך המלך נגרר אחר שריו (ד"ה-ב יב, ו): "ויכנעו שרי ישראל והמלך ויאמרו צדיק ה'". השרים קודמים למלך!

בסיום תיאור מלכותו בספר דברי הימים, כותב הספר: "ויעש הרע, כי לא הכין ליבו לדרוש את ה'". בשונה מהמלכים הרשעים, אין כתוב כאן שעשה הרע בעיני ה', ובנוסף הכתוב מעמיד את חטאו כחוסר דרישת ה'. יתכן וביאור הכתוב הוא שכוונותיו היו טובות, אך חוסר דרישתו בתורה הובילה אותו לסטייה מדרכי התורה.

כעת ניגש לבנו המלך אבים¹⁵. כאן יש לכאורה סתירה ברורה בין הספרים. ספר מלכים כותב: "וילך בכל חטאות אביו אשר עשה לפניו" [כאשר כאמור על אביו לא נמתחה כי אם ביקורת קלה יחסית], ולעומת זאת בדברי הימים לא נמתחה עליו כל ביקורת, והוא מוצג כמלך הנואם בשם ה', ומצליח במלחמותיו עם מלכות ישראל השכנה בזכות הישענותו על ה'¹⁶.

קשה מאד לקבל את הנחתו של הרב יוסקוביץ שאביה היה מלך צבוע שהשתמש בחזות דתית לצרכים פוליטיים, וזאת משתי סיבות מרכזיות. א. מלשון הנביא משתמע בצורה ברורה, שנסיגתם של רחבעם ועמו ממלחמתם על ישראל היתה כתוצאה מדברי הנביא. אם היתה כאן רק הצגה, מסתבר שהנביא לא היה מציג זאת כצדקות. בפרט שמודגש בצורה כפולה (מלכים-א יב, כד): "וישמעו את דבר ה', וישבו ללכת כדבר ה'". ב. בדברי הימים כתוב מפורש שהצלחתם של יהודה הייתה "כי נשענו על ה'". כאמור, אם הייתה זו הצגה בלבד, הרי את ה' אי אפשר כמובן לרמות, ואין זו סיבה להצלחה.

אך אם נתבונן כדרכנו בלשון הנביא ביחס למלכים האחרים, נבחין כי אין כאן את האמירה המצויה אצל המלכים הרשעים "ויעש הרע בעיני ה'". הנביא מציין כי המשיך בחטאי אביו, אשר כאמור עיקר חטאו של רחבעם, הייתה חוסר הכנת לבו לדרוש את ה'.

מלבד זאת הכתוב מציין: "ולא היה לבבו שלם כלבב דוד אביו", לשון זו מופיעה גם אצל שלמה המלך¹⁷, וחז"ל דורשים אותה לשבח באמרם (שבת נ"ו ע"ב): 'כלבב דוד אביו הוא דלא הוה, מיחטא נמי לא חטא'¹⁸.

¹⁵ כך שמו בספר מלכים, ובספר דברי הימים נקרא אביה, וכאן לא הקפדתי במיוחד על אחד מהצורות.

¹⁶ עמד על כך בהרחבה הרב יוסקוביץ במאמרו ב"פשטות המתחדשים" אב תש"פ.

¹⁷ מלכים-א י"א, ד.

¹⁸ אמנם גם אצל אחז יש לשון דומה (דה"ב כח): "ולא עשה הישר בעיני ה' כדויד אביו", ואחז היה רשע בהחלט, אך יש להבחין שאצל אחז הפסוק מתמקד במעשיו שלא היו כמעשי דויד, ולכאורה זה הקדמה לפסוק הבא אחריו "וילך בדרכי מלכי ישראל". לעומת זאת אצל שלמה ואצל אביה נכדו, הפסוק מדבר על שלמות לבם שלא היה כלבב דוד, מובן איפה שיש בכך שבח, כיון שעל רשע אין מקום לציין שלבבו לא שלם עם ה'.

נדמה אפוא ברור, כי רחבעם ואבים בנו לא חטאו בעבודה זרה, אלא בחטאים ספציפיים שהנביא לא ראה צורך לפורטם [ויתכן שחטאו בחוסר אכיפת האיסור של עבודה זרה¹⁹].

המלכים האחרונים

כעת ניגש למלכי יהודה האחרונים מיאשיהו ואילך.

יאשיהו עצמו מתואר כמלך צדיק ביותר, אשר כעדות הנביא (מלכים-ב כג, כה): "לפניו לא היה מלך אשר שב אל ה' בכל לבבו", אך מאידך הנביא כותב: "אך לא שב ה' מחרון אפו הגדול... על כל הכעסים אשר הכעיסו מנשה". לאחר מכן מתאר הנביא את נסיבות מותו בקרב מול מלך מצרים.

אצל בנו המלך יהואחזו אנו מוצאים תיאור קצר (מלכים-ב כג, לב): "ויעש הרע בעיני ה' ככל אשר עשו אבותיו". וכל הקורא תמה מיהם אותם אבותיו? הרי אביו יאשיהו היה צדיק, ואם הכוונה למנשה סביו, מדוע מתעלם הכתוב מסב סביו חזקיהו שאף הוא היה מלך צדיק.

המלך הבא הוא יהויקים בן יאשיהו, שגם עליו כתוב: "ויעש הרע בעיני ה' ככל אשר עשו אבותיו", וחוזרת אותה השאלה.

אחריו מלך יהויכין בנו, ואצלו כתוב: "ויעש הרע בעיני ה' ככל אשר עשה אביו". אך כיוון שאצל אביו לא מפורש מה היה חטאו, אנו עוד לא יודעים מה היה חטאו של הבן.

המלך האחרון הוא צדקיהו דודו, שעליו כתוב: "ויעש הרע בעיני ה' ככל אשר עשה יהויקים". והשאלה נזעקת שהרי חז"ל העמידו את צדקיהו כמלך צדיק ההיפך הגמור מיהויקים אחיו²⁰.

נראה כי המפתח להבנת יחס הנביא למלכים אלו טמון בפסוקים המופיעים אצל יאשיהו המלך. שם נאמר כך (מלכים-ב כג, כה-כט): "וכמוהו לא היה לפניו מלך אשר שב אל ה' וגו' ואחריו לא קם כמוהו. אך לא שב ה' מחרון אפו הגדול אשר חרה אפו ביהודה על כל הכעסים אשר הכעיסו מנשה. ויאמר ה' גם את יהודה אסיר מעל פני וגו' ויתר דברי יאשיהו וגו'. בימיו עלה פרעה נכה וגו' וילך המלך יאשיהו לקראתו וימיתוהו במגידו".

משמעות הפסוקים וסדר כתיבתם היא, שאמנם יאשיהו היה מלך כשר שלפניו ואחריו לא היה כמוהו, אך כיוון שחרון האף שעורר מנשה עוד נשאר, לכן מת יאשיהו במלחמתו עם פרעה נכו, ואז בעצם חדלה עצמאותה של מלכות יהודה.

אנו רוצים להציע, שמימות מנשה ואילך מכיוון שהתעורר חרון אף גדול בגלל חטאי מנשה, כבר נגזרה כליה על יהודה, והאפשרות היחידה לדחות את רוע הגזירה, היתה ע"י ההיכנעות

¹⁹ כפי שהביא הרב יוסקוביץ במאמרו האחרון מדברי הירושלמי שאביה חטא בכך שלא ביער את הע"ז בבית אל.
²⁰ עמד על כך הרב יוסקוביץ במאמרו "צדקת צדקיהו" אב תש"פ, והציע הסבר מסוים, אך ראה שם הערת העורך, שקשה ההשוואה ליהויקים.

המוחלטת לה' ונביאיו, ומכאן ואילך הציון שניתן למלכי יהודה הוא על מידת היכנעותם לה' ונביאיו במישור המדיני והלאומי של מלכותם, ולא דוקא על מעשיהם הפרטיים.

אנו רואים, כי ישנם גזירות שאמנם כבר אין דרך לבטלם לחלוטין, אך עדיין ניתן לדחותם על ידי ההיכנעות לה'. כדבר הזה מצאנו אצל אחאב מלך ישראל, שלאחר רצח נבות הזרעאלי נשלח אליו אליהו הנביא בנבואה קשה ביותר, ולאחר שאחאב שב מיד בתשובה נאמר לנביא (מלכים-א כא, כט): "הראית כי נכנע אחאב מלפני, יען כי נכנע מפני לא אבי[א] הרעה בימי, בימי בנו אביא הרעה אל ביתו".

[בטעם הדבר יש להאריך רבות, והוא תלוי הן במהות התשובה, והן בצורת המלוכה בישראל והיחס שבין המלך והעם, ובין המלך לה' אלוקיו, אך אין כאן המקום].

נתחיל במנשה עצמו, אשר בדברי הימים מתואר כיצד שב בתשובה, והכתוב אומר (דה"ב לג, יב): "ויכנע מאד מלפני ה' אלוקיו". לעומת זאת אצל אמון בנו כתוב: "ולא נכנע מלפני ה' כהכנע מנשה אביו" ואכן סופו הטרגי היה שהוא נרצח בידי עבדיו כעבור שנתיים בלבד של מלוכה.

מכאן ואילך נראה לומר, כי כאשר בא הנביא לציין אם המלך עשה את הישר בעיני ה' או את הרע בעיני ה', כבר לא נמדד הדבר רק בהליכה של המלך אחרי עבודה זרה כאשר היה במלכים הראשונים, אלא במידת היכנעותם של המלכים לדבר ה'. כיוון שעד כמה שמלך מסוים לא נכנע לדבר ה', הרי חוזרת הגזירה שנגזרה בגלל תועבות מנשה, ואף אם יהיה המלך צדיק כצדקיהו, אך מספיקה חוסר היכנעות לצו הנביא כדי להחזיר את העונש המאיים על העם.

הדברים כמעט מפורשים בדברי הימים אצל יאשיהו המלך, שם כתוב (דה"ב פרק לד): "כה אמר ה' הנני מביא רעה על המקום הזה וגו'. ואל מלך יהודה השולח אתכם וגו', כה אמר ה' וגו', יען רך לבבך ותכנע מלפני אלוקים בשמעך את דבריו על המקום הזה ועל יושביו, ותכנע לפני ותקרע את בגדיך וגו', ונאספת אל קברותיך בשלום ולא תראינה עיניך בכל הרעה אשר אני מביא על המקום הזה"

הרי שהגזירה לכלות את מלכות יהודה לא בוטלה למרות תשובתו של יאשיהו, אלא נדחתה לפי שעה בעקבות כניעתו של יאשיהו לפני אלוקים. אבל למרבה הפלא יאשיהו לא נאסף אל אבותיו בשלום כאשר הובטח, אלא נהרג במלחמה עם פרעה נכו²¹. ואכן הכתוב אומר (דה"ב לה, כב): "ולא שמע אל דברי נכו מפי אלוקים", והפירוש הרווח בין הפרשנים שם הוא, שיאשיהו נצטווה בצורה זו או אחרת לא להילחם עם פרעה²², וכיוון שלא נכנע לציווי האלוקי, נענש ומת במלחמה.

²¹ אמנם רש"י ועוד מפרשים נקטו כי נחשב שמת בשלום כיוון שלא ראה בחורבן מלכות יהודה, אך לפי פשוטו של מקרא יתכן לומר כפי שרמזנו בגוף המאמר שכיוון שחטא במלחמתו עם פרעה, לא זכה למות בשלום.

²² כך מניחים רש"י הרד"ק והרלב"ג, ובעקבותיהם גם בעל המצודות והמלבי"ם. לעומת זאת חז"ל בתענית (כב:) כתבו שיאשיהו נענש על כך שלא נמלך בירמיהו הנביא לפני צאתו למלחמה.

על יהואחז בנו נכתב (מלכים-ב כג, לב): "ויעש הרע בעיני ה' ככל אשר עשו אבותיו". יתכן מאד שהכוונה היא לכך שאף הוא חטא בחטא זה של יאשיהו אביו, ועבר על ציווי של הנביאים [אולי בכך ששיתף פעולה עם מלך מצרים], והוא אכן נלקח בשבי, ותחתיו הומלך יהויקים אחיו. אצל יהויקים בן יאשיהו כתוב את אותה הלשון: "ויעש הרע בעיני ה' ככל אשר עשו אבותיו", ולכאורה הדבר מרמז על כך שגם הוא לא שמע לנביאי ה', ואף שלא מפורש בפסוק מה הייתה חטאתו²³, הרי שהפסוק כותב שהוא מרד במלך בבל, ובסופו של דבר זה מה שהפילו ממלכותו. בנו יהויכין אף הוא "ויעש הרע בעיני ה' ככל אשר עשה אביו", ואף הוא מרד במלך בבל ובסוף הוגלה על ידו.

סמך לדברינו הוא, ממה שכתוב בנביא על צדקיהו. כאמור חז"ל מציגים אותו כצדיק, ואילו הנביא כותב שעשה את הרע בעיני ה', ולא זו בלבד, אלא "ככל אשר עשה יהויקים". והתמיהה גדולה, שהרי יהויקים היה רשע ואילו צדקיהו היה צדיק.

אכן לפי דברינו, במלכים אלו האחרונים אין המדד כמה היה המלך צדיק או רשע במישור האישי, אלא כמה הוא נכנע לדבר ה' ביד עבדיו הנביאים, ובעיקר במישור הלאומי והמדיני. כניעה זו מאפשרת את דחיית רוע הגזירה שמרחפת על הממלכה עוד מימות מנשה. בדבר זה אכן חטא צדקיהו באותו חטא בו חטא יהויקים אחיו. הדברים מפורשים עוד יותר בדברי הימים שם כתוב על צדקיהו (דה"ב לו, יב): "ויעש הרע בעיני ה' אלוקיו, לא נכנע מלפני ירמיהו הנביא מפי ה'", והכוונה ככל הנראה לכך שלא נכנע למלך בבל.

אם מצרפים את פסוקי דברי הימים עם פסוקי ספר מלכים, עולה התמונה הבאה. חטאו של צדקיהו הוא בכך שלא נכנע בפני נביאי ה', ומרד במלך בבל. הכתוב במלכים כותב שרעתו של צדקיהו היא כרעת יהויקים אחיו, ואילו רעת יהויכין היא כרעת יהויקים אביו, ואילו על יהויקים ויהואחז כתוב שעשו את הרע ככל אשר עשו אבותיהם, ולכאורה הכתוב מרמז לחטאו של יאשיהו אביהם שנלחם בפרעה, אלא שמחמת צדקותו כיסה הכתוב ולא פירש.

²³ מעניין לציין כי חז"ל אומרים שיהויקים היה רשע אך דורו היו צדיקים, הרי שרשעותו לא היתה מוטמעת במלכותו אלא רשעות פרטית של המלך.

הערות והארות